

Izvorni znanstveni članak

321.64:321.7

327.33

Fašizam i antifašizam kao opreka političkih načela

BOJAN BILIĆ*

Sažetak

Za političko načelo koje definira političku volju fašizma opstanak je neke posebne nacionalne države — bilo da ona faktički već opstoji ili tek treba opstojati, pa je onda izvor legitimiteta otpora — već dovoljno određujući razlog, bezuvjetni imperativ političkog djelovanja. Pojam države koji političkom djelovanju ovdje leži u temelju isključivo je empirijski pojam ili osjetilna predodžba zajednice. Neki drugi nadređeni razlog tu je transcendentan, nemoguć. Prema istom državotvornom načelu, druga je nacija, unutar i izvan države, *a priori* sumnjiva, jer ona mora htjeti svoju državu i uz nasilje nad onima druge nacije. Otud fašističko političko načelo, koje nacionalističku maksimu hoće učiniti konstitutivnim načelom, ne može utemeljiti ni unutarnji mir (tj. državu), ni vanjski mir i propada u građanskom, odnosno svjetskom ratu.

Za antifašizam pak nije za određenje djelovanja presudno pitanje da li ova ili ona posebna država. Antifašizmu u temelju ležeći pojam države pozitivno, u čistom obliku, osvještava građanska politička ideja. Tu je temeljni *pojam* države, s obzirom na sam razlog, čist i otud općenit, iako je moguća historijska opstojnost države empirijska, posebna. Navlastiti motiv antifašizma nije nacionalno-patriotski, nego ponajprije moralno-politički, i tek utoliko, izvedeno, domoljubni. Koja država pozitivno treba biti zbiljska, određuju vanjski socijalni uvjeti što potpunije realizacije ideje slobode. Otud i mogućnost širokih višenacionalnih saveza, pa i saveznih država. Svjetska federacija je građanski politički ideal, čije ozbiljenje čini krajnju svrhu svjetske povijesti.

Opreka fašizma i antifašizma ima *načelan* politički značaj. Ponajprije zbog važnosti te opreke i dalekosežnosti njezinih historijski do krajnosti razvijenih konzekvencija spominje se današnji svijet žrtava fašizma i obilježava se antifašizam. Do općenitog i trajnog značenja te historijski realne političke opreke ne dopiru historijska i sociološka razmatranja postanka fašizma: fašizam je kao političko načelo, načelo političke volje koja dolaskom na vlast postaje javna, državna, proizvod političkog uma i kao takav se može javiti bilo kada i bilo gdje, gdje uopće imamo volju i svjesno djelovanje.¹

* Bojan Bilić, diplomirani politolog iz Zagreba.

¹Vrednovanje je, dakle, ovom predmetu imanentno. Historijska u pojedinačnome, a sociološka u općenitome, "razumijevajuća" tumačenja pokazuju uvjete pod kojim se neka politička svijest javlja u relevantnom društvenom opsegu i intenzitetu, tj. vjerojatnost širenja nekoga empirijskog vrednovanja. Valjanost tog pristupa, međutim, postaje sumnjiva ako se — što je nerijetko slučaj — time zatura ili potiskuje iz svijesti elementarna istina da je uzročnost u povijesti uvijek (u ma kojem stupnju svijesti o tome) samouzročnost. Iz te slobode, nasuprot

Ako se fašizam ne *pojmi*, ili ako se izgubi njegov pojam u smislu praktičke, odnosno političke real-definicije, onda ni izjašnjavanje *expressis verbis* protiv fašizma ne znači ništa. Dapače: sam fašizam se onda može i pod imenom anti-fašizma aktualno praktificirati ili se, uz izbjegavanje i zamagljivanje govora o fašizmu, kao potencijalnost očitovati u samom načinu političke argumentacije. Obje su mogućnosti, na temelju nacionalno-historijske fiksacije fašizma i antifašizma realizirane u političkom mnijenju i djelovanju na tlu bivše Jugoslavije, što bi se dalo lako dokumentirati. Ovdje se, međutim, radi o tome da se pokaže političko načelo koje generira fašizam, njegova opća formula ili definicija. To može jedino normativno-politička znanost kao disciplina praktičkog uma, moći praktičkih načela ili normi.

Javna volja je u svom poslu isključiva, ma kako da se tolerantno uspostavlja. To leži u njezinom pojmu da zakonom *određuje* uvjete javne *prinude*. (Formalno političko načelo proturječja zorno je u stavu: neki teritorij ne može biti pod dvije jurisdikcije, ali to načelo vrijedi za svaki predmet zakonskog određenja). Političko *načelo* iskazuje na kom temelju država kao poredak javne prinude — po samorazumijevanju javnoga ili državnog uma, ma kako se on konstituirao — ima tu snagu pozitivnopravne nužnosti.

Ako je *materijalna* pretpostavka države uopće svagda sila, naime fizička moć da se nametne poštivanje javne volje, ona nije i njen legitimacijski temelj. Neko je nasilje, prisila (prinuda) uopće — prisila kao "smireno" i "uređeno" nasilje, nasilje kao tek "državotvorno" djelovanje — legitimno, neko nelegitimno. (Apstraktna opreka nasilju, kao i kult patnje, ne dopire do sukoba fašizma i antifašizma, nego najčešće do općenitih lamentacija ili onog izjednačavanja nasilja s protunasiljem, u kojima je izbrisana svaka moralno-politička razlika i prestaje svako moralno promišljanje.) Spor *načela* je upravo oko toga: što je s jednog stajališta neko nasilje, faktički-javno ili otpor protiv njega, terorizam, a suprotno opravdano, s drugog pak stajališta upravo obrnuto. Tu jedna strana smatra *razlog* same volje suprotnog djelovanja nevaljanim i otud ono nelegitimnim, a ne tek nelegalnim, koje je već uvijek takvo naprosto faktički. Za vlastito djelovanje dakako obrnuto, pa je i faktička ilegalnost legitimna: otpor, kojim se tek realno uspostavlja legitimnost poretka javne prinude. Utoliko ta politička opreka nije samo pitanje ove ili one vlasti, suvereniteta ove ili one javne volje, odnosno teritorijalnog integriteta kao njegovog vanjskog izraza, nego leži u samom temelju legitimnosti javne prinude (države), odnosno odnosno otpora toj prinudi, dakle u genetičkoj (ili real-) definiciji države.

Opreka fašizma i antifašizma tiče se prema tome samog (normativnog) *pojma* države, koji je mjerodavan u historijskom *sudu* o postojećoj državi i praktičkom *zaključku* o ovakvom ili onakvom političkom, eventualno i realno "državotvornom" djelovanju. *Pitanje fašizma i antifašizma pitanje je legitimnosti države, odnosno legitimnosti otpora protiv države u krajnjem*

svakom relativizmu, proizlazi i odgovornost za djelovanje i obveza promišljanja što se može htjeti.

historijskom zaošttravanju. Zato što ona opreka seže tako duboko, do pitanja o mogućnosti države uopće, ona ostavlja s one anti-fašističke strane tako mnogo toga u zajedničkoj opoziciji, što se opet među sobom ali unutar nje, na drugoj razini, razlikuje i čak suprotstavlja, ne dajući da se ta druga opreka pretpostavi prvoj. (Riječ je o opreci građanske i komunističke ideje, o kojoj iz rečenog razloga ovdje ne mora biti govora: ona ništa ne oduzima presudnosti prve, nasuprot omiljenoj strategiji historijskog revizionizma.) *Tim prije* što se u historijskom političkom djelovanju raznorodni motivi najčešće *preklapaju*, ostaju na razini univerzalnog moralnog, odnosno samo nacionalnog *osjećaja*, razlozi rijetko dovode do jasne svijesti, pojmovne odjelitosti, i na kraju, kao što se iz istupa ponekih bivših antifašista vidi, i posve zaboravljaju ili namjerno izvrcu², na političkoj je znanosti da raspravi sama oba načela političke volje, odnosno respektivna utemeljenja javne prinude i njihove zbiljske konzekvencije, koliko se daju iz političkih načela izvesti, kako bi određeno djelovanje mogla pripisati određenom načelu.

I. Racionalni moral, ideja države, svjetska povijest

Javna je prinuda neposredno utemeljena na pozitivnim zakonima. Na čemu se, pak, oni temelje? U tome da se pozitivno pravo opet temelji na sili vlasti — odnosno da se zakon temelji na *pravu* a priori, a posredstvom njega i vlast — leži dno načelne političke opreke koja odjeljuje epohe.³ *Moralno-političko* stajalište, koje se historijski u nas i u svjetskim razmjerima pozno manifestiralo kroz antifašizam, ima svoje *zadnje utemeljenje* u čistome praktičkom umu, koji iskazuje *općenitost* kao temelj mogućnosti nužnog praktičkog suda uopće; dakle, mogućnosti zakona

²Ako je *danas*, zbog vladavine jedne eklektičke političke maksime, jasnoća neugodna i može biti izvor unutarnjih preispitivanja i nečeljenih vanjskih razdora, drugi se svjetski rat u svojoj moralno-političkoj dimenziji zamračuje, a on reducira samo još na vojno-tehnički aspekt, ili se pak ovu iskrivljuje redukcijom na nacionalno-teritorijalni aspekt. Fašizam je sveden na okupaciju, a antifašizam na patriotizam, eventualno garniran antigermanizmom, kao kod Srba, ili antitalijanizmom, kod Hrvata.

³U izlaganju *ideje države* koristimo se poglavito Kantovim pojmovnim aparatom umske spoznaje, kao dovoljno jednostavnim, a nē pregrubim. (Svi navodi prema Kant, Werkausgabe [=KW], 12 Bde., Frankfurt am Main 1977.) Razlike unutar racionalne političke teorije (od Hobbesa do Hegela) ostavljamo po strani, jer one *ne* izlaze iz osnovne ideje konstrukcije, do koje nam je ovdje, za razgraničenje spram fašizma, stalo. (To zajedničko jezgro moralo bi ostati sačuvano i prilikom eventualnog preuzimanja Hegelove kritike Kantovog formalizma, a ne zbog njezinih kasnijih *zloupotreba*.) Odričem se upotrebe pojma "pravne države" pravnog pozitivizma, koji nasuprot klasičnoj teoriji ne izvodi ni pojam prava ni ideju države, utoliko što ne poznaje racionalni meta-legalitet: usp. *Gledišta*, br. 10—12, 1989.

(objektivnog načela) volje, i tu mogućnost zadaje kao vrhovni uvjet maksime volje.⁴

Kategorički je imperativ, koji eksplicira pojam praktičke obveznosti uopće, racionalistički zakon čudoređa ili moralni zakon. Obvezati svaku volju može samo čist, neuvjetovan odredbeni razlog, načelo volje sposobno da vrijedi kao zakon za čitav rod umnih bića, ako — svjesno — djeluju, prema vlastitoj namjeri, a ne vanjskim uzrokom. U njemu utoliko može ležati mnogovrsni empirijski, posebni pa i nacionalni ljudski identitet, ali nije sam taj *razlog nužnosti* u njemu kao posebnom, nego u mogućnosti uopćavanja. Proturječje je ono što za praktički sud a priori mora imati snagu bezuvjetnosti da uvjetuje drugima određenjem. To se čini kad god se empirijski sužava odredbeni razlog volje, dajući mu bilo koji realan sadržaj, vanjski predmet, jer onda ne može *dovoljno* odrediti volju, što se tražilo. Tada se same uvjete, pod koje se posebnost mora staviti kako ne bi došlo do kolizije s posebnosću i subjektivnošću volje drugog, može dovoljno odrediti tek upravo iz drugoga, bezuvjetnog razloga, koji daje općenit zakon. Otud nužna realna praznina, sadržajna bezodredenost moralnog zakona, odnošenje svake maksime na mogućnost zakona za umna bića uopće, na noumenalno samoodređenu čistu volju. To vrhovno praktičko "načelo identiteta" ono je koje pod općenitim zakonom utemeljuje mogućnost ljudskog društva, ako pojam čovjeka potpada pod pojam umnih bića, sposobnih za samoodređenja.

Vanjski zakon je pak manifestacija praktičkog zakona, njegova — iz same manifestacije (vanjskosti) i *unutar* njenih granica, granica fenomenalnosti — nužno proizlazeća *ograničena* primjena, u praktičkoj namjeri omogućivanja vanjskog *commerciuma* umnih bića ("građansko društvo"). Vanjski se zakon, koji utemeljuje zbiljsku (javnu) prinudu nad drugim, odnosi i može jedino odnositi na djelovanje, a ne na maksime volja u vanjskom djelovanju. Ali vanjski zakon donosi jedna, *javna* volja, i *njezino određenje je temeljan legitimacijski čin* javne prinude, upravo utemeljenje vlasti. Predmeti empirijskih volja (samovolja) mogu biti razni, a njihove maksime posve subjektivne⁵, nesposobne za zakon. Ali, djelo javne volje jest sam vanjski zakon, odnosno sva je njezina djelatnost vanjsko zakonodavstvo. Moralno-politički je, dakle, presudno odrediti *njezin*

⁴"Normativno" je ovdje sinonim za *određeno* praktičko-filozofsko, koju određenost eksplicira temeljna norma, moralni zakon. Racionalistički, od Descartesa i Hobbesa nadalje, norme su najsigurnije činjenice: jer (ili bolje reći: ako) su činjenice samog čistog uma koji čini. *Objektivnost* jedne teorije prakse ili duhovne znanosti u eksplicaciji je zakona volje odredbeni razlog koji može dovoljno vrijediti za svaku volju i odrediti što se može htjeti; dakle, uvijek objektivnost *subjektivnosti*. Inače bi ili moralni zakon bio prirodni zakon, ili bi volja *eo ipso* bila sveta volja, uopće nesposobna za empirijsku afekciju.

⁵U njemačkom "Willkür" (samovolja, proizvolja), za razliku od Wille (volja), od koje potječu zakoni. Usp. KW 8 (Metaphysik der Sitten), str. 317 sq; 333 sq. Dok pojedinačne empirijske samovolje ostaju uvijek slobodne samom nezavisnošću od osjetilnih pokretača, te utoliko uopće imaju maksime, time još neodređeno koje, volja međutim ima samo maksime ograničene onom jednom maksimumom svih maksima, i baš je stoga i u tim granicama općenitog zakona, pod njime, ona sloboda samovolja sigurna.

odredbeni razlog, njezin temeljni zakon. Prema racionalističkom zasnivanju, tj. prema praktičko-umskom određenju *a priori*, vanjsko zakonodavstvo je ozbiljenje ideje općenitog zakonodavstva konačnih umnih bića; naime, mogućnost vanjske slobode svih pod općenitim zakonom. Vrhovno načelo, maksima javne volje, koja donosi zakone, prema općem je umu (*a priori*)⁶ samo jedna, upravo to samoograničenje vanjske zakonodavnosti na samu mogućnost opće slobode u vanjskom *commerciumu*. To samoograničenje eksplicira uopće *pojam prava* i deklarira ga kao (legitimacijski) temelj *a priori* javne prinude, javnog prava. Javna volja *idejom* države određena je *opća* volja. Ustav dakle nije ništa do deklaracija načela *općeg* uma koji konstituiraju utoliko *opću* volju, kao praktički nužne propozicije (aksiome) ili vrhovne norme svake faktičke javne volje.

Općeritost načela ćudoređa, ustavno je realizirana, točnije *objavljena* kroz jamstvo prava *čovjeka*, privatne osobe, vlasnika u najširem smislu, "supstancije noumenon" ili inteligibilnog nositelja svih vanjskih djelovanja (kao "svojih"), te prava *građanina*, konstitutivnog člana javne volje, kolektivnog zakonodavnog subjekta.

Shodno tome se i postanak države prema ideji predočava kao zaključenje ugovora kojim se pojedinci udružuju u zajednicu, u koju su dali svoja "prirodna" prava (mogućnost prinude drugog), da bi "zauzvrat" dobili sigurnost u javnopravnom, građanskom stanju. U njemu kroz općenit zakon svi, ujedinjeni u opću volju, vrše prinudu nad svima, gdje se dakle sam sebi pokoravam, ako se pokoravam zakonu koji sam sam mogao htjeti donijeti. Vanjski se zakon, odnosno javna prinuda može odnositi samo na djelovanje ako ono čini prepreku, dakle *sub specie* mogućnosti opće vanjske slobode, univerzuma vanjskog djelovanja inteligibilnih, nepovredivih svrha, osoba. Samo kod povrede nečije, time i opće, slobode, moguća je, a ujedno i nužna prinuda, jer je tu kriterij pojma sav uvjet bitka. Pozitivni zakonski poredak realizira taj princip prava, to je njegov temelj legitimnosti, koji se deklarira ustavom, kao temeljnim zakonom svih zakona. Time što je granica praktičkog noumenona jedina, ali sigurna granica, jer njezino prekoračenje izaziva prinudu, moguć je posve slobodan vanjski *commercium*, krajnji mogući razvoj moći sebičnih privatnih osoba ("naroda đavola"). Opća težnja za moći, konkurencija glede udjela u općoj dobrobiti, u građanskom je društvu rasputana upravo pravnim ograničenjem koje štiti integritet osobe: to je unutarnje osvajanje kao oslobađanje od nužnog rada razvojem proizvodnih moći, upravo podjelom i reintegriranjem općeg koegzistirajućeg rada. Ekonomija slobodnih svrha, kad su i u uzajamnom odnosu konačnih sredstava jedno za drugo. Moć se tu tiče vanjskoga, fenomenalnog odnosa: moć razmjene, a ne onoga nepovredivog noumenalnog, glede kojeg je čovjek dostojanstvo, vrijednost iznad svake cijene, sama moć za sebe. Ekonomski optimum je tu dakako rezultat

⁶"Opći um" ne nalazi se u Kanta kao termin, ali znači ovdje, u kantijanskom duhu, čisti praktički um u primjeni za određenje vanjske zakonodavne volje prema ideji države, u razgraničenju od empirijske politike (usp. KW 11 / Zum Ewigen Frieden. Anhang / (str. 242,4), sponirani subjekt kome se pripisuje ozbiljenje ideje države. Njegovo uvođenje opravdava gubitak određenosti referencije čistog (praktičkog) uma, što ga kao pra-izvor sveg (praktičkog) umovanja, određene volje, upotrebljavamo u užem smislu. Temeljni zakon prvog je ustav, drugog: moralni zakon, zakon ćudoređa.

“nevidljivog”, a ne “najviša svrha” samog zbiljskog općeg uma, i proizlazi “sam po sebi”, razvojem vanjskih, proizvodnih moći, iako je, tamo gdje mehanizam udara na svoje granice, i sredstvo organizirajuće “javne ruke”, svrha kojeg djelovanja je *opće dobro*.⁷

Politička maksima dakle *mora* biti općenita, ili strogo uzev (prema ideji države) nije politička maksima, nego samo privatna, nedostojna objektivnog načela javnog prava i javne snage zakona. Takva *ne smije* određivati javnu volju, prema načelu općeg uma. *Sub specie* pojma (dakle istinske) *opće volje* “ne može”, prema zakonu proturječja, jer u takvoj nitko kao umno biće nije mogao biti jednak sa sobom, nije mogao u njoj htjeti participirati. Za takvu pak realno-historijsku mogućnost stoji samo tehnički određen termin javne volje, eventualno aficirane (politički-“patološke”) javne volje.

Juridička restrikcija pogađa svako političko djelovanje koje poziva na nasilno rušenje pravnog poretka, pobunu, bilo ono komunističko ili nacionalističko⁸. No, prostor za političke stranke, koje “love” u javnom mnijenju i pritom *posebice* apeliraju na određene društvene slojeve publike, u koje svatko *pravno* može doći (a ne da, recimo, obilježje *rođenja* određuje političko djelovanje, ili je čak dovoljni razlog političke volje); dakle, prostor za stranačko mnoštvo, *pod* onim je uvjetom otvoren. Stvarna materijalna određenost političkog interesa, pokretač je “empirijske politike” u pogledu “državne *pameti*”, respektive “*opće koristi*”, ali svagda u *granicama* racionalne politike (“a priori”), o kojem razgraničenju je ovdje jedino riječ.⁹

Subjekt “a priori *dane*” *opće volje*, odnosno općeg uma, i narod s ovog su stajališta identični izrazi. Racionalistički identitet mišljenja i bitka, “*cogito-sum*” u političkome glasi: ako hoću *opće najbolje* kao svrhu javnog djelovanja (ustanove javnog prava), i jesam političko biće, građanin, član naroda ili čak jesam odnosno predstavljam sam narod (prosvijećeni autokrat, odnosno monarh). Narod nije ništa do kolektivum građana, njihovo nedjeljivo političko-umsko jedinstvo.

Ovo je važno zbog dvostruke ograde. Jednom naspram nedemokratskih ali svakako nefašističkih država. Naime, narodni je suverenitet dan samom općenitošću zakona. Zakon ne može davati temelja za javnu prinudu u pojedinačnome, nego samo po općenitoj osnovi, prema temeljnom načelu prava. (Odavde, iz općenitosti, proizlazi i jednakost pred zakonom i formalna dostupnost svih uopće mogućih položaja svima, nasuprot staleškom društvu.) Dakle, sam strogi pojam zakona dovoljan je razlog da se govori o narodnom suverenitetu i tamo gdje je vladavina autokratska, gdje samo jedan donosi zakon, samo ako je u skladu s objektivnim

⁷Naznačeni optimizam, literarno prikazan napose kod hobbesovca Mandevilla, osnova je klasične političke ekonomije, njezin temeljni postulat. Ta je “ekonomska teologija” *heretička* naspram kršćanske političke (incl. ekonomske) ideje, utoliko što je ova moralistička.

⁸KW 11, str. 246.

⁹Isto, str. 238—245. Moderno rečeno: tehničko-praktička javna djelatnost je “ekonomska politika”.

načelom prava. Tada on *predstavlja* narod. Njegov "ja" je jedinstven izraz opće volje. Utoliko već narod vlada sobom, svi vrše prinudu nad svima, jamčeći opću slobodu.

Da interes za demokraciju nema isti rang, pokazuje se neposredno time što demokratska fašistička država nije proturječnost. To je druga ograda iz koje se, na temelju važna kriterija legitimnosti *a priori*, tj. rečene umske kvalifikacije političke volje za opću volju, tvrdi legitimnost otpora i protiv demokratske države, koja zakone donosi voljom velike većine biračkog tijela, tj. "naroda". U strogom smislu *opće* volje, narod, kao *kolektivno jedinstvo* suvereniteta a ne agregat ili zbroj, nema broja, nije djeljiv, nema stoga ni većine ni manjine.¹⁰ Prava čovjeka i građanina ne da se nadglasavanjem staviti izvan važenja. Ona vrijede bezuvjetno, jer tek utemeljuju državu. Sve u svemu: demokracija nije ni nužan ni dovoljan uvjet nefašističke države.

Moralno-politički idealizam i historijski realizam

Inteligibilnost "političkog naroda" moderni je legitimacijski temelj suvereniteta, temelj je mogućnosti i višenacionalne (ne i-nacionalne ili univerzalno anti-nacionalne) države, temelj je mogućnosti međunarodnog mira i suradnje uopće. Anacionalnost je samo onaj moralno-politički minimum, kao negativni uvjet ideje općenitog zakonodavstva čovječanstva, koji je bio dan za jednu tako široku globalnu anti-fašističku koaliciju.¹¹

Samoj ideji države ne proturječi — jer u samoj čistoj ideji države (općenitosti zakona) ne leži određenost broja, osim kao regulativni ideal — da postoji više država naporedno. Dapače, jedan takav stav bi *ovoj* samoj proturječio, tj. proturječio samom sebi. A to da je svako mnoštvo nevaljano naspram jedinstva ideje, obilježava upravo moralističku ideju "*civitas Dei*" na Zemlji, kao ozbiljenje kršćanskog morala u njegovoj univerzalističkoj pretenziji.¹² Svaka ograda između ljudi (dakle, svaka

¹⁰Zaštita nacionalnih manjina ima, dakle, status posebnosti i ne ulazi u definiciju "inteligibilnog" političkog naroda jer je zapravo privilegija, ekskluzivnost, empirijsko određenje. To da će obilježje većinske grupe, uz obzire prema manjinama, nositi prevagu u odredbama koje nemaju veze sa suverenitetom (npr., glede "službenog jezika", imena države, odnosno imena područja lokalne vlasti) proizlazi samo po sebi. Ako je, pak, manjina izbačena iz *političkog* naroda kad je ovaj sveden na etnikum, empirijski kolektiv — dakle, iz suvereniteta, njezina je eventualna zaštita samo akt milosti, subjektivno uvjetovana.

¹¹Na istom tom moralnom temelju, na temelju međunacionalnog povjerenja izbornog baš otporom protiv fašizma svih nacija, premda u svojoj osnovi ideološki zamućenom, i Jugoslavija je bila postala moguća, a s njegovim gubitkom — u čemu je *glavnu* ulogu odigrao srpski nacionalizam i upravo jugoslavenski ili pseudojugoslavenski kao njegov ekspanzivni oblik — to prestala.

¹²Tome je analogan komunistički zahtjev "svjetske revolucije" (naspram kojeg je Lenjinovo "pravo naroda na samoodređenje do odcjepljenja" imalo ponajprije taktički značaj). I komunističku se ideju (*kao ideju*) daje izložiti kao moralno-hipostatičku (v. napomenu 7). Obje su političke ideje, kao izvorno racionalističke, *srodne* utoliko što (dakako na specifičan pa i uzajamno suprotan način) pronose

posebna država) bila bi nelegitimna. Umjesto da se uvidi da čista praktičko-umska ideja nema realnu odredbenu snagu, tu se iz arealnosti moralnog zaključuje na imoralnost realnog i *politički zahtijeva* obrnuto da po uzoru svete volje svaka realna određenost uopće bude negirana. U tome je ono proturječe jer je tako baš (doduše negativno) određena realitetom. Svi *pod* pojmom su kao takvi (apstrakcijom općenitog razloga) jednaki, ali kolika je sfera realiteta pojma, to općenitost ne kaže, i određenje dolazi izvana, kao ograda realne moći subsumpcije "podanika". Praktičko-političku antinomiju beskonačnosti i konačnosti, općenitog idealiteta i svagda posebnog realiteta kritički razrješava razlikovanje empirijskog razloga glede opstojnosti predmeta, historijske države i dovoljnog razloga glede pojma, naime ideje države. Pri tome je za sam pojam praktičkog presudno ovo: realitet mora biti jednak pojmu, njegova objektivacija, što postiže zbiljsko djelovanje prema onoj normi, umjesto da se iz odstupanja realiteta zaključuje na bezvrijednost pojma, onih načela općeg uma, koji eto očito "nije dovoljan". Iz one pak razlike ujedno kritički slijedi da glede odnosa *realnih država*, tj. određenja opsega sfere moći javnih volja, staje svako zbiljsko pravo.

Opstojnost države je na prvom mjestu njezin prostor, teritorij. Pa kako su postale posebne (nacionalne) države, kao posebne, tj. u razgraničenju jedne od druge? Postale su to silom, ne pravom. Svoj empirijski opstanak (dakle, u datim granicama) duguju one ili aktualnoj vojnoj nadmoći ili procjenama otpora stanovništva podvrgavanju pod neku vlast, odnosno oportunitetnim obzirima na odnos snaga, mogući "trošak" i šanse za uspjeh mogućeg odmjeravanja snaga. Analitički stoga slijedi iz ideje općenitog zakonodavstva, da nijedan (beskonačnom negacijom) poseban empirijski odredbeni razlog nije mogući *izvor* zakona. Ako su nacionalne države građanske, liberalne, pravne, u strogom smislu, nisu to zato što su nacionalne, nego usprkos tome, iz bitno drukčijeg (nacionalno indiferentnog), inteligibilnog razloga. "Prkos" je moguć (tj. nema proturječja, ali nema ni identiteta) pošto ono obilježje ne pripada *nužno* pojmu. Anacionalnost je negativni atribut objektivnog razloga političke volje (kojim je on dakako samo negativno i naravno nepotpuno opisan), ne pozitivni atribut *opstanka* subjektivne svijesti. Za potonje, u smislu materijalne podloge empirijske socijalne integracije, u obzir dolazi i nacionalni kolektivni identitet, ali takva svijest zajedništva u sebi nema temelj *a priori* mogućnosti zajednice, koji temelj je ideja prava, s njezinim općenitim pojmom čovjeka i građanina. Materijalno zajedništvo (roda, jezika, kulture uopće) samo otklanja moguće subjektivne izvore nepovjerenja, odnosno izvore sumnje da materijalni činitelji aficiraju javnu volju, kad je riječ o materijalno heterogenom narodu, supstratu države.

Teritorijalne granice su neodredive praktički *a priori*, nemaju dovoljni razlog u sebi, u prostoru koji zatvaraju. Zakon, bolje reći pravilo, koji ih određuje tu je tehnički, empirijski, odnos snaga u najširem smislu riječi (od kulturalno-subjektivnog unutarnjeg otpora ili frikcija, pragmatičkih ekonomskih nuždi, do vojnog). Opći um svake posebne države o svemu tome mora *in concreto* voditi računa, ali nužnosti dostojne jednog zakona,

ideju *opće* ljudske zajednice i tek svojom *unutarnjom* dijalektikom porađaju nelegitimne poretke, pa se ne smiju staviti zajedno s fašizmom, kao pod apstrakcijom "totalitarizma".

čak aksioma, kakav se tvrdi kad se govori o “nepromjenljivosti” granica, o “pravednim” ili “prirodnim” granicama, nema i ne može biti. Njihova apstraktna formula glasila bi jedino ovako: “pravedne” su granice one u kojima se održava *ravnoteža snaga*, tj. nedostaje motiv za vojno djelovanje (granična korisnost daljnjeg osvajanja). Postulat međunarodnog prava koji, *polazeći od uzajamnog priznanja država* utvrđuje nepromjenljivost njihovih granica *silom*, iskazuje zapravo nešto drugo: baš stoga što se empirijsko pitanje granica opire umu, umno je nerazrješivo, aficira ga, ono ne smije biti odredbeno za međunarodne odnose. Rečeni postulat je izraz konsenzusa s približenog “kraja povijesti”, između država koje su si već po unutrašnjem uređenju homologne i koje su iznutra prevladale vanjske ograde; ne dakle objektivni historijski zakon, nego izraz indiferencije spram granica jednog integrirajućeg, granice kao ograde uopće prevladavajućeg svijeta. Samo je granica koju moral postavlja *postojana* za svaku državu jer je *nevremeniti* temelj i granica čudorednosti uopće, pa prema tome i legitimnost države uopće. Posebnost čini historijski, a ne moralni karakter država. Historijski odnosi država — postanka i nestanka, odnosno u prostoru istovremene opreke: rata — kao empirijski su uopće alegitimni, prije svakog prava. Odijeliti moralno od historijskog nužno je, a ne tek cjepidlačenje. Vezati pravo za nešto što nije nikako izvor prava opasna je zabluda, jer zamučuje i devalvira samo pravo, vodi u nepravo.

Sve dok ima granica između (građanskih) država, njihovi se prostorni odnosi eventualno mogu zaoštriti do realne opreke, za koju je nužno i dovoljno da je predznak dviju javnih (tj. isključivih, suverenih) volja koje se odnose na empirijski isti predmet, oprečan. Ratovi su mogući, ne zbog navlastito građanskog, racionalnog, nego zbog onoga drugog, empirijskog momenta, upravo zbog prestajanja zbiljske “odredbene snage” općeg uma u pogledu prostornih odnosa. Taj momentat pojave je bitan za svjetsku povijest.¹³ S obzirom na bezuvjetni totalitet kao specifični “umski kvantitet” ideje države, idealni opseg države je onaj *svjetske* države, kozmopolisa ili kozmopolitske federacije. Ideja općenitog zakonodavstva tu je ozbiljena bez empirijskog ostatka u vidu amorálnih (ne imoralnih, ali ekonomski štetnih, prema Smithu) prostornih pregrada: savršen neograničen suverenitet općeg uma. Globalno ozbiljenje opće slobode, odnosno vječnog mira (jedno je od drugog, prema ideji mirotvorne i liberalne države, neodvojivo!) ujedno je zaključak, kraj povijesti, prema njenoj ideji.¹⁴ To da se taj praktički svjetski proces ne može odvijati nasilno (“napoleonovski”) nije pritom nikakva ograda, nego baš tek slijedi iz te krajnje svrhe. Nasilje joj proturječi: sredstvo je koje *ne* postiže svrhu. Osim toga, taj se opći dominantni smjer “težnje” svjetske povijesti empirijski ne promiče uvijek ni pravocrtno, samo stvaranjem većih država, državnih saveza ili saveznih država (iako da svaki put kad god su uvjeti za to stvoreni), nego i rastvaranjem prekomjernih (čak i deklarativno kozmopolitskih ili internacionalnih) imperija, ako ovi u sebi nose empirijske naboje i trenja (izvore nepovjerenja) koja više ometaju nego što pomažu postizanje

¹³Ratovi, međutim, bez progona civila, odmazdi, “etničkog čišćenja”, u nasilju ograničeni uvjetom mogućeg kasnijeg mira, učešća u međunarodnoj zajednici; po načinu vođenja, rat je tu tako reći već u sebi prevladan. Usp. KW 8, str. 470 i d., ili Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, § 338.

¹⁴KW 8, str. 477—9.

“krajnje svrhe”, univerzalnog mira i neograničene slobode. Dakle, katkad i dezintegracijom, odnosno reintegracijom.

II. Nacionalizam, fašizam, otpor

Maksima koja se uopće odnosi na državu, na formiranje javne volje (prema tome, na javno djelovanje) politička je maksima. Politička volja, određena političkom maksimom, opća je ako je određena općim umom i može, s razloga *a priori*, biti zakonodavna, a ne samo pretendirati na općevaženje. (*Via facti*, dolaskom na vlast, ona doduše postaje javna, s katastrofalnim posljedicama za državni život, ali ne i opća.) Ako je nacionalna određenost empirijsko određenje političke volje, dakle posredstvom nacionalnog osjećaja, ta je maksima *nacionalistička maksima*.

Volja, možda kolektivna i organizirana, ujedinjena (udružena) u neki politički pokret, rukovodena subjektivnom maksimom ili empirijskim odredbenim razlogom, *ako je svjesna* da se odnosi samo na *opstojnost* svagda posebnog predmeta volje, ovdje historijske države, zna da u sebi kao takvoj, pod empirijskim odredbenim razlogom, nema *dovoljni razlog* volje. Njezino uvijek neizvjesno historijsko važenje (a ne “pravovaljanost”) u tome je da je realizacija općeg dobra *sub specie* normativne ideje države zbog empirijskih uvjeta, okolnosti, itd., realno prije moguća, vjerojatnija u ovom a ne onom posebnom državnom okviru. Ovo djelovanje nema u sebi legitimnost fizičkog otpora. Nacionalna država za takvo političko djelovanje nema stoga svrhu u sebi, nego je uvjetno historijske političko sredstvo ozbiljenja transnacionalne svrhe, općeg dobra.

Nacional-liberalizam kao neprava, eklektička i zato često “uspješna” (u smislu “pokretanja masa”) politička maksima upravo je još moguć, stoji na samoj granici i gleda na obje strane, trpi i razrješava sukob u sebi. Nacionalnom stranom osvaja se empirijsko, opstojnošću zabavljeno mnijenje, potrebno za historijsko djelovanje, koje ruši i stvara realne države; liberalnom se ono posreduje s inteligencijom, tj. uzdiže do općeg uma, koji konstituira državu prema ideji.¹⁵ U razdoblju prijelaza, raspada neke države ili rata ona najčešće dominira, ali je njezino ustrajavanje vrlo opasno, jer nema jednoznačno istinu u sebi i jednako omogućava obrnut, regresivan proces, u kojem dolazi do zamjene ranga dvaju načela, dviju “vrsta” istine, moralno-političke, koja je praktički bezuvjetna, vrijedi za svako vrijeme, i nacionalno-historijske, promjenljive, pragmatске. (U potonjem slučaju afekcije, osjetilne predodžbe “neprijatelj”, “krivca”, vrlo brzo odnose prevagu, čime se može objasniti zašto su šovinistički, rasistički, antisemitski, itd., ispadi tako česti i rašireni u povijesti.)

¹⁵Ovu ambivalentnu i stoga nestabilnu srednju poziciju držim generalno historijski najproširenijom, prema stupnju jasnoće i odjelitosti obaju motiva vrlo različito osvijestjenom, ne možda i prepoznatljivom nekim stranačkim imenom ili samo vezanom za neke nacije, odnosno države; *Jugoslavenski* pokret u Austrougarskoj (Hrvatskoj i Bosni) bio je nacionalistički u tom smislu. Za tu kvalifikaciju je dovoljno i samo razgraničenje prema van, a nije nužan jedinstven etnički identitet.

Političko-teorijski izraz takve kobne zamjene koja je uznapredovala ili unazadovala čvrsto je povezivanje nacije i države u tzv. nacionalno-državnopravnoj teoriji, koja utvrđuje "pravo nacije na državu". Namjesto ideje prvobitnog ugovora, koji zaključuju "jednostavne" samosvjesne individue, kao temeljni subjekti prava, tvoreći tek kolektivni subjekt, politički narod — geneza se države, odnosno legitimacija državotvornog djelovanja, izvodi iz "prava" nacije, kao zatečene prirodne zajednice, na državu. Razlika općenitog *pojma* države i *opstojnosti* posebne države (kako aporiju, ali bez ovog "prava", razrješava racionalna politička teorija) više ne spašava jer je, i *to* je tu odsudno, propao nam pojam prava, koji ili jest čist (racionalan, utoliko općenit) ili nije uopće. Ovdje je, naime, takvom legitimacijom vlasti u *sam temeljni pojam prava, odnosno državnog prava* unesen tuđi mu empirijski momenat posebnosti.

Pravo nacije na državu kao tobožnje načelo državotvorne volje očito nema općenitost ni za onoga tko ga kao takvo tvrdi.¹⁶ Ono je bez ikakve odredbene snage i glede opsega realnog protezanja suverene moći, teritorija, međudržavnih granica, jer obje strane u opreci mogu s jednakim "pravom" jedna drugoj reći da ona ima svoju državu i neka se zadovolji tom teritorijom, po volji potrebnog životnog prostora.

Historijsko-državno pravo vulgarizira pojam prava i vremenskom dimenzijom: beznadnim empirijsko-legitimacijskom regresusom "do davnina", kojim se misli da će se negdje u vremenu stići do kraja, do neke nulte točke izvora ili prapočetka državnog prava. Ovdje je još jednom bjelodana razlika spram čistog identiteta umnog bića uopće, odnosno osobe, kao bespretpostavnog polazišta prava: racionalna konstrukcija države *a priori* razbija svaku prirodnu zajednicu na čiste "jednostavne" individue, a empirijsko razgraničenje koje daje mnoštvo država, posebnih opsega sfera važenja ujedinjenih volja, dolazi historijski, *s onu stranu prava*. Utvrđivati "pravo" na neku teritoriju, "državno pravo" utemeljivati historijski, znači samo objaviti svoju volju, spremnost da drugoga prinudi na poštovanje neke realne ili željene sfere moje moći, bez ikakve moguće i potrebne dedukcije pravovaljanosti te pretenzije. Tu prestaje općevaženje, prestaje odredbena moć prava.¹⁷ Posve kopernikanski, empirijski politički narod jest po posebnoj državi, a ne obrnuto. Nema naroda kao jedinstvenog subjekta prije države, kao političke a ne prirodne zajednice, a ideja postanka države ujedinjenjem u opću zakonodavnu volju ujedno je i ideja postanka naroda. (Razgraničenje dvaju naroda je razgraničenje respektivnih država, a ne obrnuto, jer u tom slučaju imamo "etnički čiste" države.) Samo unutar države je pravo zbiljsko. Tzv. međunarodno pravo, kao pravo bez države,

¹⁶Primjer: Srbi/Hrvati, Kosovo/Krajina. Jer, ako su se Hrvati mogli odcijepiti po onom pravu iz Jugoslavije, historijski, mogu se i Srbi iz Hrvatske, i Albanci iz Kosova, zatim kosovski Srbi, pa istarski Talijani, pa krajiški Hrvati, itd. itd. Diobama nema kraja. Dovoljno je da se netko samoproglašio nacijom, što je još uvijek isključivo stvar identiteta, samosvijesti. Objektivno političko načelo uzmiče pred subjektivnom maksimum korisnosti i glede unutarnjeg uređenja, pa je tako "unitarizam" razlog nezadovoljstva i otpora, odnosno izvor sreće i sloge, čak uvjet opstanka, ovisno o kome i kada je riječ.

¹⁷Apsurd historijskog prava postaje očit podsjetimo li se na *granice* "prvih" država, recimo prvih hrvatskih kraljevstava.

ozbiljeno je tek kad je njegova pretpostavka — mnoštvo država i granice među njima — ukinuto u svjetskoj državi. Tada je doznačavanje teritorija slično upravnom razgraničenju općina unutar jedne države.

Svi, pak, političko-teorijski pokušaji *utemeljenja* onoga “nacionalnog državnog prava” putem konstrukcije o ne/konstitutivnom ili ne/matičnom narodu (potonji je izraz u upotrebi u srpskoj “organskoj” državopravnoj teoriji) vode, domisle li se njene konzekvencije, u ono što u sljedećem definiramo kao fašizam.¹⁸ Ako je *nacionalistička* maksima prema samorazumijevanju i samoodređenju političkog uma *dovoljan razlog* političke, odnosno javne ili državotvorne volje (dakle, po pretenziji, odnosno silom vlasti objektivno načelo, temeljni zakon same javne volje), ta je politička maksima, odnosno država — *fašistička*. U tome sračivaju pojma i opstanka, nasuprot oslobađanju pojma u vidu čiste, odnosno zbiljske opće volje, ogleda se politički fetišizam nacije. Fašistički je politički odredbeni razlog, tj. sam *normativni pojam* države empirijski: tu se načelno prihvaća ili odbija neka posebna, nacionalna, historijska država kao takva. Ona je nužni, odnosno isključeni predmet nacionalističke političke žudnje jer je nacionalnost zadnji i vrhovni kriterij tako empirijski aficirane političke volje: prihvaćanja nove države ili otpora toj državi.

Fašizam je dakle nacionalan, potenciran od načela pozitivnozakonskog poretka: nacionalistička maksima vrijedi kao državotvorna, kao maksima *patološki* aficirane javne, državne volje. Maksima koja o sebi ne može biti objektivna, nije sposobna za zakon, ilegitalna je ili moralno-politički nekvalificirana, *faktički* (ili pozitivistički) je legalno, ali prema pojmu *a priori* protupravno, postavljena za temeljni zakon ili državno načelo. Posljedica je *objektivno praktičko-političko proturječje*, koje je vodi u sustav javne prinude kao sustav povrede, poredak neprava ili javnog zla. Njegova egzekucija (u smislu izvršne vlasti) planski je, s javnim predumišljajem proveden, vanjski zločin,¹⁹ s obzirom na “prirodno” porijeklo te političke ideje; jednom riječju: barbarstvo dovedeno do “zakonskog” sustava, pravno-tehnički *ustrojeno*.

Politički “narod” kao subjekt države ovdje je *materijalno*, predpravno (biološki: krvno ili rasno, “duhovno”: prije svega jezički) određen supstrat: etnikum, svagda posebni empirijski kolektiv, nacija. Formalno, riječ je o javnoj ali ne općoj volji (ma koju i koliku podršku mnijenja imala), naime zbog reducirano pravno-tehničke definicije države, “zakona” bez općenitosti. Pravni pozitivizam dovršava posao oko “pravnog reda”, kao puke formalne

¹⁸Prijepor o tome jesu li Srbi u Hrvatskoj narod ili manjina besmislen je, s obje strane. Hrvatski Srbi (hrvatski Mađari, itd.) svakako su konstitutivni koliko i hrvatski Hrvati, jer suverenost naroda ne dopada ni većinskoj hrvatskoj etničkoj skupini, pošto ne dopada etničkoj skupini uopće. Samo s nacionalističkog gledišta ima smisla forsirano politizirati nepolitičku, puko aritmetičku razliku nacije i nacionalne manjine i strahovati pred “višenacionalnom državom”, u prividenju “prava nacije na odcjepljenje”.

¹⁹To da je empirijski odredbeni razlog i sam *dovoljan* razlog volje, bez ograničenja moralnim zakonom, ovaj podređujući, čini racionalističku definiciju zle volje. Usp. KW 8 /Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft/, str. 684 ff.

konzistencije aparata vlasti. Svojestvo formalnosti prava, "besproturječnost", tu je shvaćeno bez moralnog utemeljenja: tek vanjska indiferentna tehnika građenja puko konzistentnog mehanizma vlasti, koja eventualno izvanjski uzima "materijalnu određenost" od aficirane javne volje, kao historijski danu ili ideološki zadanu, kao takvu mitsku, mračnu pra-normu predracionalnog, "prirodnog" morala.²⁰ (Nešto radikalno različito je *racionalni* formalizam prava: utemeljen moralom kao čistom praktičkom *onto*-logikom, koju pravni sustav realizira polazeći od prava čovjeka, koji je sam svrha, a ne sredstvo.)

Djelovanje javne volje, ako je određena maksimumom nepravda, *ozakonjivanje je nedjela* i postavlja *obavezu povrede (nepriznatih, oduzetih) prava* na temelju zakona prema kojima nije moguća opća sloboda.²¹ Tu je već nečudoredno i *nelegalno* biti druge, "krive" nacije, vjere, rase: ona je nužno, *a priori* sumnjiva, prema istom državotvornom, tj. za fašizam konstitutivnom načelu, koje se projicira na njih.

Opće dobro građana nije predmet nacionalnog javnog uma, tj. vlasti, već je isključivo nacionalno "dobro", točnije nacionalna *korist* svrha javnog djelovanja, *prema samorazumijevanju* takve volje u afekciji kojoj se ona prepušta. "Dobro", "časno" uopće je određeno kao (nereflektirano) rodoljubno, domoljubno, umjesto obrnuto. Taj je njezin predmet žudnje objektivno *samo tobožnji*, prividan, jer kao aficirana, moralno-politički nekvalificirana za vanjsko zakonodavstvo, ona izravno vrijeđa "svoj" nacionalni subjektivitet, *pod*, jedino objektivnim, *a priori* presumptivnim građanskim. Ona ne koristi, nego šteti "svojoj državi", i to ne tek zbog fizičkih (vojnih ili ekonomskih) posljedica, nego zbog *moralnih*: unutarnjih i vanjskih. Vanjski, međunarodni mir nije moguć jer mu nedostaje svaka osnova, osnova mogućnosti priznanja drugih država: drugi je prema istom načelu prema kojem je pojmljena država, i koje jest državna maksima, nužno neprijatelj. Rat je prirodni element fašizma, prema njegovom načelu lišenom općenitosti: postoje samo "mi" i "oni", u sukobu ili vječnoj prijetnji. Tzv. etničko čišćenje, sustavni pogromi i odmazde *diferentia* su *specifica* fašističkog ratnog nasilja. Vlastita korist, odnosno šteta konkurenta, ispostavlja se kao jedini kriterij, svo načelo, bez ikakve moralne granice. U borbi za životni prostor, za resurse, materijalne i ljudske: drugi, kao druga nacija, eventualno je još samo *sredstvo*; dakle, koristan ili nekoristan, potrošiv rob, nepriznat kao svrha o sebi. (Ekspanzivnost ili pasivnost samo je razlika kvantitete sile, a ne načela.

²⁰Ako je racionalistički moral tako reći matematički, reakcionarno-romantičarsko shvaćanje čudorednosti po prirodi je stvari navlastiti proizvod duhovno-konzervatorske književničke djelatnosti, u njezinom elementu prirodnog, "materinskog" jezika (koji treba *zamijeniti* mišljenje) kao samog nosećeg kulta. Uz "krv i tlo", tu su i arhetipi "ognjišta", "kolijevke", "doma", "oca", itd., kojima se njeguje čudoređe nacije kao proširene rodovske zajednice (s navlastitom barbarskom pravrednošću: krvnom osvetom).

²¹Paradigmatičan slučaj su tzv. rasni zakoni, zakoni i zakonske odredbe Njemačke pod nacional-socijalizmom. Zakonski poredak NDH je nesumnjivo autohton balkanski proizvod istovrsnog patološkog političkog uma: v. zakonske odredbe NDH o državljanstvu, rasnoj pripadnosti, odredba o sabirnim i radnim logorima i mnoge druge (za dokumentaciju usp. zbornik *Ustaša*, Zagreb 1995.).

Nacionalizam velikih nacija samo dovodi do krajnjih konzekvencija isto načelo, "oslobada" ih.)

Otpor protiv tako utemeljene javne prinude legitiman je, imperativan, a unutarnji sukob, građanski rat, neminovan. Fašističko političko načelo objektivno ne može zasnovati unutarnji mir, tj. državu. Iz presumptivne općenitosti faktički-javnog zločina slijedi ne samo otpor manjinske etničke ili vjerske grupe, čija je legitimnost dana već padom u "stanje rata" kroz zapravo fizički (strogo govoreći alegitimni) instinkt samoobrane, a moralno zapoviješću da se drugome ne bude puko sredstvo, rob. Legitimnost otpora vrijedi za čitav politički narod. Unutar one "suverene" nacije, on je nošen od strane unutarnje nezavisne *inteligencije*, kao dakle najšire moguće, općenito osnove slobode i društva slobodnih, a ne nekoga uskog sloja (a i za nj vrijedi uvjet da je dosljedan sebi, jer je utoliko samo nezavisan), ako je *opći um* svakome dan kao mogućnost, u ma kojem stupnju osviještenosti. Naime, otpor spram fašističkog poretka upravo je kategorička zapovijed općeg uma, da ne dopusti praktičku, dapače zbiljsku proturječnost mogućnosti općenitog vanjskog zakona, koja je praktička proturječnost — zlo. Kao što je spoznaja moralnog zakona, koja je iskonski oslobadajući čin, identična zahtjevu negacije, isključenja nezakonite maksime, tako je negativni predmet političkog djelovanja ili predmet negativnog političkog djelovanja onaj javni poredak koji si maksimu javnog (incl. privatnog) nepravda, dakle zločina, uzima za načelo. Nijedan građanin, član suponirane opće volje, praktički-logički, moralno, *ne može respektirati one zakone koje nije mogao htjeti donijeti*, prema načelu proturječja, ovdje konkretno sa sobom kao moralnom osobom. Riječ je o stanju iz kojeg čisti praktički um *zapovijeda* da se izađe i tek ustanovi pravno stanje. Otpor, dakle, ide dalje od zahtjeva reforme.²²

Neko jedinstvo "naroda" u fašističkoj državi moguće je još samo patološki, na osnovi kolektivne nacionalne paranoje, tzv. homogenizacije, suspenzija svih razlika, koncentracija sila protiv jedinstvenog neprijatelja, kojeg se uvijek iznova proizvodi. Pomirenje građanske i fašističke političke volje, pod takvim jedinstvom, moralno-politički je nemoguće, kontradiktorno. Ili jedna ili druga strana *mora odustati od sebe* čim odustaje od opreke suprotnoj. Pomirenje je ljudi uopće moguće samo na osnovi mogućnosti mira uopće pod zakonom slobode; dakle, na osnovi mogućnosti države, na osnovi građanskog ustava. To je građansko, a ne etničko-nacionalno pomirenje. Za zahtjev pomirenja samih načela fašizma i antifašizma nema, međutim, nekoga višeg trećeg stajališta, pa je on sam objektivno pristran element opreke. Ukoliko je, naime, njegov temelj ili čak i svrha zamračenje one načelne opreke, zamućenje pojmova fašizma i antifašizma uopće, on prirodno — *volens nolens* — naginje onoj strani (ili čak iz nje proistječe) kod koje je bitak *objektivno* u nejednakosti sa samosviješću, a to je fašizam. Samoosvještenje *via* poimanje naprotiv ukida fašizam u svijesti. Raspad države, građanski rat, kao nasilno razrješenje načelne političke opreke, *djelatni* je "dokaz nemogućnosti" fašizma.

²²Premda je Kant bio podozriviji od, recimo, Fichtea što se tiče "prava na otpor", ostavio je jednu ogradu: usp. npr. KW 8, str. 497: "Pokoravaj se poglavarstvu (u svemu, što ne protuslovi unutarnjem Moralnom), koje nad Vama ima vlast...".

Bojan Bilić

*FASCISM AND ANTIFASCISM AS THE ANTITHESIS
OF POLITICAL PRINCIPLES
(Normative and political disussion)*

Summary

For the political principle defining the political will of fascism, the survival of a national state (regardless of whether it already exists or is to be formed; in the latter case, this gives legitimacy to antagonism) is in itself determining enough reason and the unconditional imperative of political activity. The concept of state underlying the political activity of fascism is solely an empirical notion or a sensory concept of community. Another more paramount reason is transcendental, unfeasible, as it were. According to the same nation-building principle, another nation, within and without a particular state, is a priori suspicious since it must be craving for its own state by encroaching upon another nation's state. Thus this fascist political principle, which wants to turn this nationalist maxim into a constitutive principle, cannot ensure either internal (i.e. a state) or external peace and perishes in a civil or world war.

For antifascist activity, however, it is not central whether it takes place in this or that state. The basis of antifascism is the concept of the state which in its most positive and purest form came to the fore in the bourgeois political thought. In it the central *concept* of the state, considering the rationale for the existence of a state, is clean-cut and thus general, although a possible historical existence of a state is empirical and particular.

The fundamental motive of antifascism is not national and patriotic but primarily moral and political and, possibly (derivatively), patriotic. Which state deserves to exist is determined by external social conditions for the realization of the concept of freedom, as complete as possible. This makes room for the formation of broader multinational unions, even federal states. The world federation is a bourgeois political ideal, whose realization represents the ultimate purpose of world history.